

Könyvszemle

A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok 1848–49-ben. Szerkesztette: dr. Gaal György. Kiadja az Unitárius Egyház. Kolozsvár, 2000. 404. l

Az utóbbi évek nagy történelmi évfordulói, de főleg a Magyar Millennium, szellemi életünk, és ennek keretében könyvkiadásunk fellendülését eredményezték Történelmi egyházaink, köztük az Unitárius Egyház is cselekvő részesei e folyamatnak. Ennek bizonyítéka többek között a ma bemutatásra kerülő könyv is, melynek címe: „*A szent szabadság oltalmában. Erdélyi unitáriusok 1848-49-ben.*”

A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által támogatott kötet kezdeményezője, úgymond szellemi atyja, Balácsi Dénes szentléleki nyugdíjas magyartanár. Az Unitárius Egyház érdeme azonban, hogy a kezdeményezést felkarolta, a gondolat megfogant és testet öltött. A mintegy 18 szerzőből álló munkaközösség tudományos kutatókból, tanárokból, tanítók-ból, újságírókból és lelkészekből áll. Nagy érdemük, hogy igyekeztek összegyűjteni az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc szóbeli, írott és tárgyi emlékeit Erdély valamennyi tájegységéből, ahol unitáriusok élnek.

A tanulmányok sorát *Gaal György*, tudományos életünk elismert képviselője, a kötet szerzője nyitja meg. Arra keres választ, elsősorban egyházi fő és képviselőtanácsi jegyzőkönyvek alapján, hogy miként viszonyult az unitárius egyházvezetés az 1848-49-es eseményekhez, mennyiben érintették azok az egyház életét. Az egyházközpont tisztségviselői bekapcsolódtak-e a városi és országos megmozdulásba. Gaal arra a következtetésre jut, hogy az Unitárius Egyház csendesesen átvészelte a forradalmat és szabadságharcot. Sem püspöke, Aranyosrákosi Székely Sándor, sem Egyházi Képviselő Tanácsa nem tűnt ki az események támogatásával, inkább a túlélésre összpontosítottak. Ezzel szemben az unitáriusok sorából egyénileg sokan szerepet játszottak a 48-as politikában, mások éppen harcoltak is. Elég, ha Gyergyai Ferencre, Brassai Sámuelre vagy Kőváry Lászlóra gondolunk.

Kisgyörgy Zoltán sepsiszentgyörgyi geológus, író Háromszék, Erdővidék és a volt Felső-Fehér megye 15 unitárius egyházközségének áldozatkészségét mutatja be a szabadságharcban. Berde Mózsárról, a háromszéki 1848–49-es események vezéralakjáról figyelemre méltó véleménynek ad hangot: „Berde alakja összetett és bonyolult, jól mutatja a népi származású vezető típusát, aki hű marad a forradalomban és a néphez, de nem válik - ebben eszméi s talán jelleme is megakadályozza- forradalmárrá.”

A kötet legterjedelmesebb tanulmányában az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc legnagyobb élő szaktekintélye, *Egyed Ákos* akadémikus Udvarhelyszék 1848-49-ben játszott szerepét jellemzi. Rendkívül tanulságosak a szék népességi és társadalmi helyzetét bemutató táblázatok. Meglepő azonban a szerzőnek az a véleménye, melyet különben tényszerűen bizonyít, hogy „...a francia forradalomnak eszméi (mind az 1789-i, mind az 1848-i) Erdélyben elsősorban Székelyudvarhelyen teremtettek hamisítatlan közhangulatot a polgári átalakulás iránt.” A székelység társadalmi és nemzeti integrációjának, valamint a magyar szabadságharcban való áldozatvállalásnak bemutatása úgyszintén komoly érdeklődésre számíthat az olvasók körében.

Székely Attila kereszttúri nyugdíjas történelemtanár, önkéntes muzeológus, Székelykeresztúr 1848–49-ben című értekezésében közzéteszi a 48-as honvédek, saját kutatásai alapján kiegészített névsorát, bemutatja a Makkféle összeesküvés kereszttúri résztvevőit, valamint a helybeli Unitárius Gimnázium tanulóit, akik „kimagasló módon képviselték a korabeli Erdély szellemiségét.”

A helyi mondák, magánjellegű feljegyzések és irattárak adatait próbálja szembesíteni a már feltárt történelem megállapításaival *Balácsi Dénes* szentléleki nyugdíjas magyartanár, „A szájhagyománytól a történelmi valóságig” című tanulmányában, annak érdekében, hogy „eloszlassa a közgondolkodásban meg-meghúzódozó bizalmatlanság és kételkedés homályát”.

Molnár B. Lehel, az Unitárius Egyház levéltárosa, a Nyikó mentén levő unitárius falu, Szentmihály 48-as vártanúit mutatja be, úgymond kettős tükkörben nyomtatott források és kéziratok alapján. Arról a négy székely ifjúról van szó, akiket a román népfelkelés „nem hamis ítélet alapján végeztek ki, hanem akik küzdve vagy küzdelem nélkül, de legtöbbször védtelenül estek a zavaros önkény áldozatává.”

A következő tanulmányban *Simén Domokos* csíkszeredai unitárius lelkész feljegyzéseket közöl az 1848–49-es szabadságharcról a Kisküküllői Unitárius Egyházkör egyházközségeiben, az 1850–51-ben lezajlott esperesi észrevételeket rögzítő jegyzőkönyvek alapján. Érdekes és elgondolkoztató például, hogy a dicsőszentmártoni unitárius egyházközség 2 Mft.-tal támogatta a balázsfalvi nagygyűlésre menő követeket, akikről nem derül ki, hogy magyarok vagy románok lehettek. Mivel pedig Jakab Elek visszaemlékezéseiben a balázsfalvi nagygyűlésen magyarok is voltak, „lehetségesnek tartom – írja az esperes – hogy Dicsőből az unitáriusok közül is jelen lehettek”.

A *Pál Antal-Sándor*, marosvásárhelyi levéltárosból és *dr. Szabó Miklós* akadémiai főkutatóból álló szerzőpáros arra a kérdésre próbál válaszolni, hogy milyen arányú volt a maroszeiki unitáriusok részvétele, véráldozata a forradalomban és szabadságharcban. A Maros megyei Állami Levéltárban talált katonai összeírások alapján közlik az újoncozási lajstromban hadszolgálatra alkalmasnak minősített unitáriusok névsorát.

Ismert művekre és forrásanyagra támaszkodva, *Korodi Alpár* negyedéves történész hallgató a reménység gyűrűjében vergődő aranyosszéki, torockói

és Abrudbánya-környéki magyarok önvédelmi harcát mutatja be az 1848–49-es szabadságharc idején. Az Abrudbányai Unitárius Eklézsia Anyakönyvének adatai alapján közli a város legyilkolt unitáriusainak, összesen 182 személyt tartalmazó névsorát.

Pap László nagyváradi unitárius lelkész levéltári anyag alapján bágyoni adatokat tesz közzé az 1848–49-es szabadságharcról. Figyelemre méltó az az önzetlen segítség, melyet a helybeliek, a felvintzi menekülteknek nyújtottak, akikkel akár házukat is megosztották. Ugyanakkor Bágyon lakói közül sokan fegyveresen is részt vettek a szabadságharcban.

A tanulmányok sorát *Fekete János* székelykeresztúri igazgató-tanár székely vértanúkról szóló értekezése zárja. A világosi fegyverletétel után - írja a szerző- „különös kitartással üldözték a székely felkelés vezetőit, mert a székelyek akadályozták meg 1848-ban a császári seregeket abban, hogy hátra támadják, s így korán elfojtsák a magyar forradalmat”. „Bűnüket” súlyosbította, hogy többen a Makk József vezette szervezkedésben is részt vettek. Vértanúságukat a hálás utókor a kivégzésük helyén emelt emlékoszloppal hálálta meg.

E röviden ismertetett 11 tanulmány mellett a most bemutatásra kerülő kötet Pálffy János, Jakab Elek, Gyergyai Ferenc, John Paget, Jánosfalvi Sándor István, négy unitárius honvéd és Tarcsafalvi Pálffy Aladár életpályáját, valamint Szigety Cseh Miklós önéletrajzát is bemutatja.

A tanulmányok kapcsán már bemutatott szerzőkön kívül *Buzogány Árpád* székelyudvarhelyi tanárt, újságíró, *Fodor Sándor* székelykeresztúri történelemtanárt, tanfelügyelő, *Kovács Sándor* teológiai tanárt, *Hegyi Antal* székelyudvarhelyi nyugdíjas orosz-magyar tanárt és *Szócs Lajos* korondi nyugdíjas tanítót kell megemlítenünk.

A kötetet a honvédek és szabadságharcos diákok névsorát tartalmazó adattár, valamint az 1848–49-es eseményekkel kapcsolatos képek egészítik ki. A tetszetős fedőlapot a Graficolors Kft. tervezte.

Úgy vélem, hogy az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc rendkívül gazdag szakirodalma egy tudományos szempontból kifogástalan és hiánypótló művel gazdagodott Tudományos színvonala a szerzők és a szerkesztő igényes munkáját dicséri, akik összegyűjtötték, átmentették és közreadták történelmünk sorsdöntő eseményének szóbeli és tárgyi emlékeit, emberközelbe hozva ugyanakkor 1848-hőseit. Külön érdemük, hogy bátran nyúltak még az oly kényes, de megkerülhetetlen kérdéshez is, mint a magyar-román viszony 1848–49-ben. Ugyanakkor hiánypótló, sőt úttörő vállalkozásról van szó, melyhez hasonlóról a többi erdélyi történelmi egyház részéről nincs tudomásom. De e most bemutatásra kerülő kötet túlnő a szűk felekezeti szempontokon. Erdélyi unitáriusokról ír, de az összmagyarsághoz szól.

Befejezésül *dr. Szabó Árpád* unitárius püspök a kötet ajánlásában leírt szavait idézem: „Ez a könyv tisztelgés akar lenni a múlt előtt, de ennél is több, biztatás a jelen küzdelmeihez, s reménységet adó erőforrás jövőnk távlatához. Mert ha a ma nemzedékében a szabadságszeretetnek s nemzetünk

iránti hűségnek ugyanaz az áldozatra kész lelke lobog, mint 1848 hőseiében, akkor a nehézségek nem megfutamítanak, gyakran kilátástalan küzdelmünk nem tesz közömbössé, hanem helytállásra, hűségre és áldozatra buzdítanak, hogy méltónak és érdemesnek találjassunk jövődönkre.”

Dr. FAZEKAS ISTVÁN

Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület elnöksége megbízásából szerkesztette: Kiss András, Kovács Kis Gyöngy, Pozsony Ferenc. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kolozsvár, 1999. 680 l.

Századunk elején honosodott meg Kolozsvárt is az a szokás, hogy a kerek szolgálati évfordulóhoz vagy születésnaphoz elérkező nagyhatású professzorokat emlékkönyvvel köszöntsék a kartársak és tanítványok. Így jelent meg a három orvosprofesszort (Purjesz Zsigmond, 1906; Lechner Károly, 1915; Szabó Dénes, 1919) negyedszázados, Haller Károly jogászprofesszort pedig 40 éves (1906) tanári jubileumán köszöntő emlékkönyv. A két világháború közötti Erdély egyetlen működő magyar egyetemi tanára Kristóf György volt. Neki 60. születésnapjára állítottak össze emlékkönyvet (1939). A második világháborút követően a katedra nélküli iskolaalapítót, Kelemen Lajost 70. születésnapján (1947) akarták először emlékkönyvvel megtisztelni a hálás tanítványok. Az akkori tervezett kötet alig néhány példányát lehetett egybekötteni. A 80. születésnapra aztán megszületett a Bolyai Egyetem legrangosabb kiadványa, a mindmáig gyakran idézett „Kelemen Lajos Emlékkönyv” (1957). A kommunista sajtóigazgatás ezt a kiadványtípust ellenségesen kezelte. (Ritka kivételnek számított a Nagy Gyula református püspök 25 éves főpásztori jubileumára 1987-ben összeállított emlékkönyv). A 90-es évek felszabadult sajtója újra tervbe vehette emlékkönyvek megjelentetését.

Elsőként az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelentkezett a Jakó Zsigmond 80. születésnapjára összeállított 600 lapos emlékkönyvvel. (1996). Ezt a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar nyelv és Kultúra Tanszékén szerkesztették. Szabó Zoltán 70. születésnapján tisztelgő 470 lapos Szöveg és stílus című emlékkönyv (1997) követte. Most újra az Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában készült emlékkönyv Imreh István 80. születésnapjára.

Az emlékkönyv sokféle tartalmú lehet. Az utóbbiak a „legpuritánabb” típushoz tartoznak. Nincsenek bennük dicshimnuszok, visszaemlékezések. Egy életpályát is vázoló, köszöntő írás vezet be, s az ünnepelt műveinek könyvészete zárja őket. A kettő közé sorakoznak fel a tisztelgő tanulmányok.

Imreh István a kolozsvári egyetemen egykor tanító, ma már legendásnak tűnő történész tanári kar tagja volt. Mindnyájan lelkiismeretesen oktató és

rangos kutatók, tudósok voltak egyszemélyben. Tanítványok sokasága tekintti őket mintaképnek. S szinte valamennyien megegyeznek abban, hogy tanárként Imreh örvendett a legnagyobb népszerűségnek. Őt tekintették a legjobb előadónak.

A sepsiszentkirályi unitárius családból származó Imreh István felekezete leghíresebb tanintézetében kezdett tanulni: „Kolozsváron azután csodálatos iskolában diákoskodhattam. Az Unitárius Kollégium, a bentlakás évszázados rendtartásának önigazgató fegyelmébe fogottan ismerkedhettem a szellem szabadságával, értékelő nagybecsülésével. Csak azt említeném meg, hogy titkon már mi, az alsó négybéli fikák is folyóiratokat szerkesztettünk. Nem győztük kivárni, hogy a felsősök jogaival élhessünk. A kiváló linóleummetsző, miniatürista Tóth István, rajztanárom, engem művész-jelöltnek tekintett, és vittem is annyira, hogy újságban is felemlgettek: a Székelyföld küldi az őstehetségeket” – emlékezik vissza diákéveire (AETAS 1995. 1-2. sz. 233–239). Aggodalmaskodó, józan gondolkodású édesapja e sorokat olvasva arra gondol, hogy fia a bohémság útjára léphet, s gyorsan átfutja a közeli brassói Református Kereskedelmi Iskolába. Ott kap a fiatal Imreh indítást a falukutatásra. A bécsi döntés után lesz a kolozsvári egyetem közgazdász hallgatója.

Itt mélyülhet el a filozófiában, a szociológiában, statisztikában, néprajzban és tájtörténetben, bekapcsolódik az Erdélyi Tudományos Intézet (ETI) kutatómunkájába. Különösen a szociológus és statisztikus Venczel József van nagy hatással rá, részt vesz a bálványosváraljai falukutató programban is. A múlt megértése felé Kelemen Lajos egyengeti útjait. Így lesz belőle gazdaságtörténész. A székely közbirtokosságok történetéről írt dolgozatával szerzi meg 1944-ben a doktorátust. Az ETI munkatársaként kezdi pályafutását, s a kutatás mellett mind több és több szervezői feladat hárul rá e gyors átalakulást hozó években. Végigéli az ETI fokozatos felszámolását, utolsó ügyvezetője, a magyar nyelvű szabadegyetem felelőse, a Móricz Zsigmond Kollégium választott tanárigazgatója, 1950–1953 között pedig – az Erdélyi Múzeum-Egyesület felszámolását követően – ő a levéltár megbízott igazgatója. Ezek mellett 1948-tól a Bolyai Egyetem előadótanára is. Eleinte a jog- és közgazdaságtudományi, majd a történettudományi karon tanít. S mégis van ideje kutatni, nemcsak a levéltárakban, hanem a terepen is: falujegyzőkönyvek, falutörvények összegyűjtésére vállalkozik. E tárgykörből írja első rangos tanulmányát az 1947-es Kelemen Lajos Emlékkönyv számára: Székely falutörvények.

Az 1970-es évekre Imreh István a székely falu gazdaság- és jogtörténetének válik rangos szakemberévé. Különösen a feudalizmusról a kapitalizmusra való áttérés gazdasági-társadalmi vonatkozásait feltáró dolgozatai hozzák meg az elismerést. E téren olyan összegező köteteket tesz közzé, mint A rendtartó székely falu (1973), A törvényhozó székely falu (1983), Székelyek a múlt időben (1987). Az Erdélyi hétköznapiak (1750–1850) című könyv (1979) három év múlva románul is megjelenik, s megszerzi a szerzőnek a Román Akadémia Nicolae Bălcescu-díját.

Nem lesz hűtlen a Venczel József-i örökséghez sem. Tovább élteti a szociológia és a statisztika erdélyi hagyományait. A statisztika módszerét alkalmazza a gazdaságtörténetre a Csetri Elekkel közösen írt Erdély változó társadalma 1767–1821 című értekezés (1980). A szociográfiai tanulmányok első gyűjteményes Kritérium-kötetét ő gondozza (Változó valóság. 1978), s Venczel József dolgozatait is ő rendezi kötetbe. (Az önismeret útján. 1980.)

A rendszeres, kitartó munka, a több száz tanulmány, a rendre megjelenő tekintélyes kötetek meghozzák az összmagyarorság elismerését Imreh Istvának. A magyar Néprajzi Társaság tiszteleti (1977), a Magyar Tudományos Akadémia külső (1990) tagsága mellett budapesti díszdoktorátus, tiszteletbeli professzori cím, Entz Géza-díj. EME tiszteleti tagság és a szétszóródott tanítványok szerető figyelme jelzi: jó úton járt, jól sáfarkodott tehetségével. A hála és elismerés talán legszebb megnyilvánulása a most megjelent, minden eddiginél terjedelmesebb, közel hétszáz lapos emlékkönyv.

A Kiss András, Kovács Kis Gyöngy és Pozsony Ferenc szerkesztette kötet túl szigorúan alkalmazkodik a kialakult szerkesztési elvekhez. Bevezető köszöntő írását Benkő Samu jegyzi A múltidéző titka: az élmény és a biztos tudás címmel. Nem életrajzot ad, inkább a szellemi-kutatói fejlődésvonal alakulását követi nyomon, azt, ahogyan az élményszerző tanulmányozáson, a művészi kivitelezésű cédulákon át eljut a tudós az igényes rostálásig, majd összegezésig. Jól egészíti ki az emberi egyéniségéről mondottakat az a mosolygós „munkaruhás” arckép, mely még az őt kevésbé ismerősökkel is megérezteteti, miért lehetett diákok százainak kedvenc professzora. Az Imreh István irodalmi munkásságának könyvésze című kötetzáró bibliográfiát Károlyiné Domahidi Jolán állította össze. Hét fejezetben, kerekén 400 tételben több mint 30 lapon közli a művek címét, adatait, nemkülönben az Imreh Istvánról szóló írások, megemlékezések, vele készített interjúk lelőhelyét. Indokolatlannak tűnik, hogy az első, 159 tételes fejezet a Könyvek, tanulmányok, adatközlések közös gyűjtőhelye. Az önálló kiadványként megjelent füzeteket, köteteket külön kellett volna választani, ha jól számoltuk, tíznél is többet tett közzé a szerző. Véleményünk szerint itt, a bibliográfia előtt hasznos lett volna egy életrajzi adattár: hadd legyen minden együtt az utókor részére, ha meg akar ismerkedni Imreh Istvánnal, az emberrel és a tudóssal.

Benkő Samu köszöntője és a bibliográfia közé illeszkedik be a tisztelegő 46 tanulmány. A szakma legnagyobb mai művelőitől, a kartársaktól és kortársaktól kezdve a szétszóródott, de a mester útmutatásaihoz hű maradt tanítványokig, a mai középgenerációig terjed a munkatársak skálája. Van közöttük nemzetközileg elismert akadémikus, főiskolai oktató, hivatásos kutató és vidéki tanár is. S elmondhatjuk, valamennyi dolgozat megüti azt a tudományos színvonalat, mely méltóvá teszi az e kötetben szereplésre. A szerkesztők abban is a hagyományokhoz ragaszkodtak, hogy igen demokratikusan betűrendbe szedték a szerzőket. Az átfogott tematika hihetetlenül sokrétű, az ókortól századunkig terjed, s a történettudománynak több mint tíz ágát öleli fel.

Az ünnepektől fő érdeklődési körébe vágó gazdaságtörténeti tanulmányt heten is közölnek. Van közöttük általános vonatkozású, mint a Bereczki Andrásé, aki az időszaki válságok szerepét vizsgálja a gazdasági életben, vagy a Szabad Györgyé, aki a faúsztatás XIX. századig terjedő törvénybeli szabályozásait veszi számba. A többiek konkrétabb kérdéseket ragadnak meg: a hajdúság fogalma, kereskedelmi szerepe, letelepítése, jogi állása (Rácz István), a kolozsváriak marhakereskedelme a XVI–XVII. században (Pap Ferenc). Ugocsa megye parasztságának rétegződése a XVIII–XIX. század fordulóján (Kovách Géza), a székelyföldi városok polgárságának gazdálkodása ugyanebben az időszakban (Pál Judit), a balászfalvi görög-katolikus érsekségi uradalom gazdasági élete a XIX. század közepén (Simion Retegan). Ezekhez kapcsolódnak a helytörténeti-jogtörténeti dolgozatok: Oláhfalú és Zetelaka fejedelmi kiváltságainak utóélete (Hermann Gusztáv Mihály), a mezővárosi önkormányzatok működése 1811–1835 között (Orosz István), a székely közigazgatás és törvénykezés intézményrendszere a XIX. század elejéig (Vofkori Mária), a székelyderzsi templomerőd szuszékhelyeinek használati szabályozása (Zepezaner Jenő). Kiss András egy ma már teljesen feledésbe merült jogszokásnak, a tolvaj-kiáltásnak a törvénybeli szabályozását és aranyosszéki gyakorlatát mutatja be igen színes dolgozatában. A helytörténettel, vidéktörténettel kapcsolatos néhány demográfiai megalapozású tanulmány: Palkó Attila a Felső-Maros mente etnikai változásait követi nyomon a honfoglalástól napjainkig; Szabó Miklós a mezősegi paraszt népesség összetételét vizsgálja a XVIII–XIX. században. Pál-Antal Sándor Marosszék népességének adatait elemzi egy 1831-es összeírás alapján. Kovacsics József a királykoronázó székváros, Székesfehérvár történetét írja meg a millennium alkalmából. Különös tekintettel a lakosság számának alakulására.

A kisebb közösségek, de néha egy egész ország rész történetéhez nyújt adalékot a családkutatás, geneológia. Ezt a közelmúltig háttérbe szorított tudományágat négyen is gyarapítják e kötetben: Jakó Klára (A Szalánczyak), Jakó Zsigmond (A Farnasi Veres család), Kósa László (A Bodokiak), Wolf Rudolf (Bethlen Miklós tordai ősei). Jeles személyiségek élettörténetének egy-egy vonatkoztatását emeli ki Camil Mureșan (Thomas Jefferson), Csetri Elek (Kőrösi Csoma Sándor), Csucsuj István (Mocsáry Lajos) és Sas Péter (Herepei János).

Az országos politika érdekes kérdésköreibe három dolgozat vezet le: Magyar András egy 1658–1660 közötti Habsburg-párti török-ellenes erdélyi szervezkedés eseménysorát göngyölíti fel: Szász Zoltán arra keres választ, hogy az 1860–1870-es évek balkáni háborúiban a magyarság miért a törökökkel, s nem az osztrákokkal szimpatizál. Glatz Ferenc egy előadását adja közre, melyben igen tanulságosan elemzi Trianon előzményeit és következményeit. A politikatörténettel rokon a hadtörténet. Cserey Zoltán arra mutat rá, miként próbált a katonai hatalom beavatkozni a székely önkormányzatba. Egyed Ákos a székely katonai őrség 1848-as megszűnésének körülményeit

vizsgálja, Spira György pedig Puchner altábornagy 1848-as főparancsnoki tevékenységének egy szakaszát tárja fel számos dokumentumidézettel. Dokumentumokat közöl Kovács Kis Gyöngy is: eseményközlő leveleket, s ezek műfaját elemzi. Néhány érdekes levél az 1798-as kolozsvári tűzvész lefolyását részletezi.

A nyelv és írástörténet terén két érdekes nyomozást kísérhetünk figyelemmel: Benkő Loránd egy székely nemzetségnevet elemezve bebizonyítja, hogy a székelység előbb Sopron vidékén élt, majd onnan költözött keletre az itteni határok őrzésére; Benkő Elek a bardóci középkori harang eddig titokzatosnak tűnő feliratát fejti meg analógiák segítségével, s rámutat annak szansz eredetére. Iskolatörténettel szintén ketten foglalkoznak: Balogh Béla a máramarosszigeti Református Líceum történetét kutatva arra figyel fel, hogy meglepően sok székely diák végezte itt tanulmányait 1850 előtt. Nagy György – utolsó, félbe maradt – dolgozatában egy eddig alig vizsgált kérdést közelít meg: milyen vonatkozásokban merült fel a kolozsvári egyetemlétesítés eszméje az 1848-as forradalom idején.

Van a kötetben ókor történeti (Bodor András), numizmatikai (Bura László), építéstörténeti (Kovács András), egyháztörténeti (Sípos Gábor), agrártörténeti (Niederhauser Emil), sőt ökológiai múltunkat tanulmányozó (R. Várkonyi Ágnes) dolgozat is. Köpeczi Béla az erdélyi diplomácia egy kevésbé ismert alakjának, Klement János Mihálynak a tragikus pályafutását rajzolja meg, Miskolczi Ambrus Eckhardt Sándor Michelet-értelmezését elemzi, Demény Lajos pedig eddig kiadatlan XVI. századi, a székelység múltját megvilágító összeírásokra hívja fel a figyelmet.

A kötet 48 munkatársa közül csak az idő közben elhunyt Bodor András professzor volt unitárius. Az egyedüli ókorra vonatkozó tanulmány szerzője. A rabszolgatartás szabályait, szokásait, erkölcsi vonatkozásait vizsgálja imponálóan gazdag korabeli latin és modern források egybevetésével. A dolgozat először angolul jelent meg Tokióban. Több tanulmány tartalmaz unitárius vonatkozásokat. Kettőnek a tárgya kifejezetten unitárius templomhoz kötődik. Kovács András az 1807-ben lebontott középkori eredetű unitárius templom fennmaradt emlékeit veszi számba, felhasználva Kozma Mihály lelkésznek Lázár István püspökhöz e tárgyban írt levelét is. Zepezsaner Jenő a székelyderzsi unitárius templomkastélynak a történetét vázolja fel, majd a szuszékhelyek használatának a XIX. század elejétől született szabályzatait elemzi, kitér az építkezési munkákra és a szuszékhelyeken történt lopásokra s büntetésekre is. Pál-Antal Sándor Marosszék 1831-ben összeírt népességét vizsgáló dolgozata rámutat, hogy az összlakosság 9%-a volt unitárius, ezek 81 településen éltek. 17 templomuk és 11 lelkészük volt. A legnagyobb egyházközösségek: Szabéd 117, Szentgerice 102, Nyárádgálfalva 93, Csokfalva 88 családdal. Nagy György – félbe maradt – egyetemstörténeti dolgozata igen részletesen elemzi a református előzményeket. Az unitárius képviselőtanácsi és főtanácsi jegyzőkönyvekben szintén foglalkoznak a kérdéssel, ha valaki majd e dolgozat befejezésére vállalkozik, ezekre is ki kell térnie.

Seregszemle ez a kötet, mind szerzőit, mind pedig tárgykörét tekintve. Mi sem bizonyítja jobban az Imreh István iránti tiszteletet, mint az, hogy 80. születésnapja ennyi szerzőt megmozgatott. Nem kis teljesítmény az EME részéről sem, hogy begyűjtötte, kötetbe rendezte a tanulmányokat.

Dr. GAAL GYÖRGY

Hajós József: *Barangolás kolozsvári könyvtárakban*. Művelődéstörténeti tanulmányok. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest-Kolozsvár, (1999) 429 l.

Hajós József legutóbbi 28 dolgozatot felölelő, több mint 400 oldalas kötete – egy szerény jegyzet szerint – épp a szerző 75. születési évfordulóján került nyomdába. A cím csak némileg utal a szerző és a könyvtárak viszonyára. Mert Hajós József már évtizedek óta mondhatni állandó „lakója”, sőt legjobb ismerője régi könyvtárainknak. Ezek segítségével lett ő az erdélyi filozófiatörténet rangos krónikása.

Egyik dolgozata bevezető, 1995-ben papírra vetett szellemes mottóját az egész kötet jellemzésére emelhetjük ki: „Érdemes koncepciózus művek iránt receptívnek lenni és recepciózus elmékben is meglátni a konceptivitást”. Mert a tanulmányok erre a két szempontra épülnek. Hogyan fogadtuk be a nagy bölcselek és polihistorok műveit, tanításait a reformkorig terjedő évszázadokban, s e befogadás miként tükröződik könyvtárainkban, illetve erdélyi tudósaink műveiben. A dolgozatok többsége a recepció-kutatás körébe sorolható, de nem merev a módszer alkalmazásában.

A tanulmányok 1973 és 1997 között születtek, s többnyire egy-egy kerek évfordulóhoz kötődnek. A szerző rendszerint felkutatja ilyenkor, hogy könyvtárainkban milyen eredeti, gyakran éppen első kiadású művek találhatóak az ünnepelt tudóstól. E kötetek possesszor-bejegyzéseit, történetét is számba veszi, aztán rátér az életpálya lezárulta utáni kiadásra, külön csoportosítva az esetleges magyarországi vagy éppen magyar nyelvű kiadásokat. Következnek a tanítványok, követők, szellemi örökösök művei (néha kéziratok is). Végül pedig a méltatások, értékelések a kortársaktól a múlt századi lexikonokéig. Descartes és Fichte esetében nagyjából érvényesíti azt az átfogó módszert, a többiekénél – gyakran objektív okokból – nem térhet ki valamennyi elemre.

Morus Tamás főművének, az Utópiának többnyire közvetett délkelet-európai hatását magyar és román kiadásait veszi számba. A Kopernikusz-tanulmány Dankanits Ádám egy cikkéhez és kötetéhez fűz kiegészítéseket. Míg az előbbi két tudósról mindenki hallott, a harmadik, a spanyol humanista Juan Luis Vives (1492–1540) neve alig ismert. Pedig műveinek egész

sora nem is egy kiadásban porosodik könyvtári polcainkon, s mindegyiknek van története. Hatásuk egykor kiterjedt Szenczi Molnár Albert, Alstedius és Comenius munkásságára is. A Ramus-tanulmány a bölcselő halálának 425. évfordulóján ismerteti Kolozsvárt található köteteit, s még inkább hatását gondolkodóinkra, mindenekelőtt Apáczai Csere Jánosra.

A francia eredetű németalföldi humanista tudós, Carolus Clusius (1526–1609), a magyar flóra első leírója, szintén több kötettel képviselteti magát a kolozsvári könyvtárakban. A róla (is) írt dolgozat azonban inkább a filologizálás, névelemzés irányában tért el, növénynevek, de különösen Clusius és Kolozsvár nevének hasonlósága gondolkoztatja meg a szerzőt. Clusius főművének 1583-as antwerpeni kiadású kolozsvári példányát még éppen a szúrágás mentén érintett szavak kapcsán mutatja be.

A Galilei, Gassendi, Pascal, Malebranche, Newton, Voltaire, Herder, Baumeister, Kant köteteit, hatását vizsgáló dolgozatok sorából a Lessingről szóló három írást kell kiemelnünk. Az első rövidebb, 250. születésnapján idézi fel emlékét, a német felvilágosodás betetőzőjeként méltatja, akinek végig felfele ívelt a pályája, s nem az utókornak, hanem kortársainak írt. A második Lessing hatásának titkát kutatja, magyar fordításait, a rávonatkozó irodalmat ismerteti. A harmadik pedig egy olyan vonatkoztatásra irányítja rá a figyelmet, amit eddig nem méltattak: Lessing írt a lengyel unitárius Vissováti (Wiszowaty) Andrásról, s kiadta a Kolozsvárt is megforduló Neuser Ádám egy levelét. A bevezetőben Lessing kitér Dávid Ferenc, Matthias Glirius, Jacobus Paleologus tanításaira, s megértéssel ír az unitáriusokról.

A kötet jellegét meghatározó európai rangú tudósok recepcióját vizsgáló dolgozatok mellett néhány hazai bölcsésztozlogató emlékét is felidézi Hajós József. Ők azok, akik többnyire külföldi tanulmányútjukon megvették, majd hazahozták, s olvasták a híres szerzőjű köteteket: néha csak tanításaikkal, máskor kéziratban fennmaradt vagy kinyomtatott műveikben visszahangozták azok eszméit. A már említett Dávid Ferencen és Apáczai Csere Jánoson kívül Pápai Páriz Ferenc sorolható ide. Az ő esetében fennmaradt könyvtárának jegyzéke, s így megfordítható a vizsgálódási szempont: milyen francia szerzők latin, illetve francia nyelvű munkái voltak meg gyűjteményében, s gyakorolhattak hatást rá. Az Európát bejáró első magyar útleíró, Szepsi Csombor Márton ugyan nem nevezhető filozófusnak, de mint az „Európa-szerelem” hazai megtestesítője beillik a kötet eszmerendszerébe.

Az erdélyi kollégiumok tudós professzorai századokon át tanították a bölcsészeti kurzuson a filozófiát. Többnyire polihisztorok voltak, s alig-alig érdemlik ki a filozófus minősítést. Hiszen egyik vagy másik európai bölcsész rendszerét vették át, továbbították. De már az is tettnek számított, ha bölcséleti munkát fordítottak, ha a haladóbb irányzatot választották. Polihisztor volt ilyen értelemben Benkő József, egy ideig székelyudvarhelyi professzor, aki a honismertetésben és a természettudományok művelésében jeleskedett. Csernátóni Vajda Sámuel szintén az udvarhelyi, majd a nagyenyedi kollégi-

um tanára. Két könyv őrzi emlékét: egy Leibnitz nyomán írt, 1791-ben Bécsben kinyomtatott „filozófiai kísérlet” és Karl Friedrich Flögel az emberi értelemről írt könyvének 1795-ben Kolozsvárt megjelentetett fordítása, melyhez előszót is kapcsolt. Körmöczi János unitárius kollégiumi igazgató, majd püspök „filozófálásáról” csak kéziratok tanúskodnak. Kivonatolta Thomas Paine radikális amerikai gondolkodó *Az ember jogai című*, 1792-ben megjelent kötetét, s részben tolmácsolta, kijegyzetelte a svéd Johan Henrik Kellgren (1751–1795) író-költő prózai írásainak 1801-ben megjelent német kötetét. Eszme-futtatások, szellemes aforizmák találhatók benne. A püspökségig vitte az evangélikusoknál a távoli Sopronban az a Kis János (1770–1846) is, akinek 76 műve között több bölcséleti szöveg tolmácsolása - Arisztotelésztől Fichtéig - található, s akit a nem „korszakos, de pallérozott és lankadatlan odaadással buzgólkodó” értelmiségiek közé sorol Hajós.

Kötetünk legterjedelmesebb, legalaposabban kidolgozott kétrészes tanulmánya 53 oldalon az 53 évet élt késmárki polihisztorról, Frölich Dávidról szól. Még születési évszáma is (1595) csak kikövetkeztethető, s életének kevés biztos adata maradt fenn. Tudjuk, hol tanult, hogy utána vagy 12 évig utazgatott. 1615-ben megmászta a Tátrát. 1630-ban pedig Kolozsvárt is megfordult: Szenczi Molnár Albert írt az emlékkönyvébe. Az 1630-as évek végén császári és királyi udvari matematikusi címet kapott. Hajós megcáfolta azt az elterjedt adatot, mely szerint 1648-ban bekövetkezett haláláig a késmárki iskola rektora lett volna. Művei alapján asztronómus és asztrológus, matematikus, történész, földrajztudós, filozófus volt egyszemélyben. Fő tevékenységének a naptárkészítés tekinthető. 1622-től halála évéig állította össze különböző városokban kinyomtatott latin, német, magyar, szlovák nyelvű naptárait. Többségükből elszórtan unikumpéldányok maradtak fenn. A kolozsvári Egyetemi Könyvtárban öt is található. A naptári részen kívül ezek hasznos csillagászati, orvosi, mezőgazdasági, történelmi és földrajzi ismereteket tartalmaznak. De Frölich nevéhez fűződik az első rendszeres magyarországi földrajzkönyv (1639), mely 16 lapot szán Erdélynek is. Tudja, hogy Kolozsvárt van Hunyadi Mátyás és Bocskay szülőháza, itt és Tordán unitáriusok élnek. Brassónál Honterust említi. Írt még egy kétrészes Ulmban kinyomtatott útikönyvet (1644), vándoroknak való útmutatót, összeállított egy Gnomológia (1646) című bölcs mondás (gnóma)-gyűjteményt. E könyvek és kolozsvári példányaik jellemzése után a második tanulmányrész a szerző utóéletét, műveinek visszhangját, a rá való hivatkozásokat, az 1990-es évekig terjedő értékeléseket veszi számba. Kiderül, hogy Kölcsey Ferenc is ihletődött tőle. Jókai pedig regényben szerepelteti.

A kötet két címszereplője szerint is unitárius vonatkozású dolgozata (*Lessing Dávid Ferencről, Kellgren és Körmöczi*) mellett rengeteg utalást találunk az unitáriusokra, főleg a könyvgyűjtőkre és bölcselőkre. Az egykori unitárius kollégiumi könyvtárat értékes – itt bemutatott – kötetekkel gyarapította egykor Árkosi Gelei Benedek. Dálnoki Nagy Lőrinc, Gedő József, Kolozsi Márton, Pálfi Zsigmond. Szó esik Abrug(y)i György kolozsvári

nyomdászkodásáról. A Fichte-tanulmány pedig kiegészíti a Kellgrennel kapcsolatosan kialakított Körmöczi-képet. Kiderül, hogy „a maga nemében főként bátorságában egyedülálló-csúcsteljesítmény” fűződik hozzá: 1797 végén lefordította Fichtének egy 1793-ban névtelenül megjelentetett merész művét *A gondolkodásbeli szabadságnak az európai fejedelmekről, kik azt eddigelé elnyomták visszakévánása* címmel. Bár kéziratban maradt, ez első Fichte-tolmácsolásunk. Kár, hogy eddig az unitarizmus kutatása nem vett tudomást Hajós eredményeiről.

A dolgozatokban bemutatott feldolgozott kötetek kéziratok a két legjelentősebb kolozsvári könyvtár birtokában találhatóak: az Erdélyi Múzeum-Egyesület örökébe lépő Egyetemi Könyvtárban és az Akadémiai kolozsvári fiókkönyvtárában. Ez utóbbi azonban több régi gyűjteményt is magába olvaszt: a három itteni felekezeti főiskola (unitárius, katolikus, református) tanári könyvtárait, a balázsfalvi tanintézetek, s a helybéli Ferenc-rendi kolostor gyűjteményeit. Néha utal a szerző a Protestáns Teológiai Intézet, illetve egykori iskolája, a Bethlen Kollégium könyvtárára, valamint a Teleki Tékára. Közvetett források alapján, persze említést tesz budapesti és bukaresti példányokról is. Kétségtelen, kiterjeszthette volna kutatásait egész Erdély területére, de el kell ismernünk: ez egy ember lehetőségeit jóval meghaladná.

Hajós József is egyszemélyes műhelyben, intézetben dolgozik. Nem adódott meg neki, hogy iskolát teremtsen maga köré. Így főleg tolla segítségével gyümölcsözteti tudását, kutatómunkáját. Közismert: egész pályafutását a filozófiatörténet, különösen az erdélyi vonatkozások vizsgálatának szentelte. Eredményei hézagpótlóak. Felkészültsége, szakértelme, kitartása e kötetben át is tiszteletre int. Mert nemcsak a filozófiai irányzatokat, kölcsönhatásokat ismeri, de ért görögül, latinul, németül, franciául. Néha még nyelvileg helyesbít is. Évszámokat pontosít, ellentétet. Ismeri a filológia, könyvtártudomány titkait. Különösen a tévedések, gyakran a szakirodalom által szentesített elírások, hibás adatok felkutatásához van érzéke. Rangos kötetek állításait sem fogadja el, s ha csak lehet, az eredetnél ellenőrzi őket. „A tévedések a haladás szerves részei. Sokuk érdekesebb mint számos kicsiny, lapos igazság” – állapítja meg.

Igen kedveli a meglepő összefüggések kimutatásait. Mondhatni minden névről, dátumról, szótőről eszébe jut valami. Így gyakoriak szövegében a – néha ki sem tett – zárójel, a beszűrt szófejtések, kommentárok. Szellemesek, alkalmissá oldják a száraznak tűnő adatsort, de néhol túlzottakká válnak. Elragadják az olvasó figyelmét a tárgytól. A szerző ezt „fűszernek” tekinti, de a túladagolt fűszerezés az ételnek is árthat. Különösen akkor visszások az ilyen szövegek, amikor a napi politikára utalnak. Egy-két emberöltő után érdektelenné válhatnak, már a határon túl sem biztos, hogy felfogják a célzást. Kár ezeket a jövő nemzedékek kutatóinak is szóló dolgozatokat – még gúny szintjén is – olyan nevekkel kapcsolatban hozni, mind „Hajdú Káin”, Tudor „WC” vagy Funar.

A tanulmányok kevés kivétellel először itthoni folyóiratokban, főleg a Korunkban, Utunkban és a Helikonban jelentek meg. Így érthetően alig tartalmaznak jegyzeteket. Illetve azt, amit mások lap alá utalnak. Hajós beledolgozza az alapszövegbe. Azért néhol az eredetileg „csak a beavatottaknak” szóló utalásokat, többnyire negatív jellegű hivatkozásokat nem ártott volna itt pontosítani. A le nem fordított szavak címek, magyar jelentését is jegyzetben lehetett volna közölni.

Az alcím szerint művelődéstörténeti tanulmányok gyűjteménye ez a kötet. A művelődéstörténeten belül jórészt a bölcsellettörténet és könyvtártörténet dominál. Az előszó meg rámutat: főként a gondolatszabadság képviselőire figyelmez a szerző. Jó megtudni, hogy ilyen sokan voltak széles ez Európában, s itt, szűkebb hazánkban is. És bizonyítéka ez a kötet annak, hogy a szerző akkor is megőrizte szabad és kritikus gondolkodását, amikor csak a marxizmus dicsőítésével lehetett filozófiai karriert befutni.

DR. GAAL GYÖRGY

Hantz Lám Irén: *Torockó*. Útikalauz. (Kiadja az Erdélyi Híradó Könyv és Lapkiadó), Kolozsvár, 1998. 144 l.+41. színes fénykép +térkép

Erdélyben kevés patinásabb, híresebb falu van, mint Torockó. Múltja a legendákba vész. Egyféleképp ismeri a kollektív emlékezet, mást mondanak az oknyomozó történészek. Így ihletődhetett belőle három népszerű regény is. Mindezek mellett valóságos kis unitárius sziget Torockó, iskolája egykor messze földről vonzotta ide a diákokat. festői völgyben fekszik, magas sziklafalak közt, úgyhogy turisztikai szempontból is figyelmet érdemel. Lakosága a közelmúltig megtartotta jellegzetes viseletét, népművészetét.

Mindezekről a kommunizmus évei alatt alig eshetett szó. Torockó is az egységesítés áldozatává vált. Még jó, hogy e korszak csak egy piactéri tömbház felépítésével változtatott a faluképen. Aztán 1990-től megkezdődött Torockó új korszaka. Ezt elsősorban Kolozsvárhoz való közelségének köszönhette. A jó útviszonyok mellett a 62 km-es távolságot aránylag hamar meg lehet tenni, s a környék minden szempontból egyedi élményeket kínál. Erre elsőként két iskola közössége figyelt fel: a kolozsvári Brassais Véndiák Alapítvány és a Báthory Líceum is házat vásárolt itt diáknyaraltatásra. A brassaisok valóságos szabadidőközpontot építettek ki 45 személynek biztosítva elszállásolási lehetőséget. E központ-teremtés fő mozgatója, lelkes szervezője Hantzné Lám Irén, a Brassai Líceum földrajztanárnője volt. Ő fedezte fel a családja révén torockói származású Tóbiás Károly amerikai professzort, aki jelentős összeggel támogatta a vendégház kiépítését, majd egy

képkiallítási terem, a Tobiás Éva Galéria létrehozását, s most e kötet megjelentetését is. Hantzné Lám Irén e munkájával kétségtelenül feltette a koronát mindarra, amit e faluért tett és tehetett, megérdemelné, hogy díszpolgárrá avassák.

A torockói útikalauz a műfaj szabályainak megfelelően mindazt tartalmazza, amit a helységről és környékéről egy turistának tudnia kell. Ráadásul a kötet anyaga könnyen áttekinthető, ki-ki azonnal rátalálhat az őt érdeklő fejezetre, kérdéskörré.

A könyv a *Bevezetés*en kívül tizenöt hosszabb-rövidebb fejezetből áll. A végén magyar–román illetve román–magyar földrajzi névmutató található, valamint irodalomjegyzék.

A *Torockó az évszámok tükrében* kétségtelenül a kötet egyik legérdekesebb fejezete. Tulajdonképpen kronológia Kr. u. 106-tól 1997 decemberéig. Kilencvennégy időpontot emel ki, s mondja el, néha csak két sorban, néha fél oldalon az ezekhez fűzhető eseményeket. Ami a századunk elejéig történt, az nyilván a korábbi irodalomból átvett adat. Kissé erőltetett ide beszorítani az unitárius hittételeket és itt közölni az iskolára vonatkozó - aránylag kevés - tudnivalót is. Ezek kétségtelenül egy önálló fejezetet érdemeltek volna a mai unitárius vonatkozásokkal együtt. Pontatlan a német bányászok 14. század eleji letelepítésére vonatkozó utalás. Az újabb kutatások szerint felsőmagyarországi német bányászcsaládokat telepíthettek ide a Thoroczkayak a bányászat fellendítésére. E családok hamar elmagyarosodtak, de neveik máig öröklődtek. Századunkra vonatkozóan hírt kapunk az első világháború 40, a második 20 hősi halottjáról, a románosítási törekvésekről, köztük a piactéri 1938-ban felhúzott ortodox templomról, a közigazgatási változásokról, a filmvetítésekéről és moziról, az RMDSZ itteni szervezetének megalakulásáról és a polgármester-választásról, az amerikai testvérgyülekezeti kapcsolat kialakításáról egészen a műemlékjellegű házak 1996-os felleltározásáig. Ezt azonban „Torockó újkori történetének legjelentősebb eseménye”-ként minősíti, alig másfél évvel később – túl merész állítás.

Jó ötlet volt külön fejezetet szentelni a torockói címereknek, jelvényeknek. Kevés maradt fenn belőlük, s így mindegyiküket számon kell tartani. Közülük kiemelkedik az egykori „bányaváros” ásós-ekevasas jelvénye és a Thoroczkay család négyes osztatú galambos díszű címere. A kötetben következetesen Thoroczkay-t ír a szerző, bár a család az utóbbi századokban a Thoroczkay írásmódot használta.

A *Torockó népi építészetét* bemutató fejezet hozza talán a legtöbb újdonságot. Furu Árpád építésmérnök felmérése alapján pontos adatokat közöl. A falut turistaként szemlélőnek meglepően hangzik a tény: a piactér körül katonásan felsorakozó, eléggé hasonlatosan épített fehér kőházak legfeljebb 80-100 évesek. Ugyanis 1870 tavaszán pusztította el az itteni - többnyire fából készült - házakat egy nagy tűzvész, s azután épültek a ma láthatóak. Ezeknél régebbi típusú, XVIII. század végi épület csak vagy tíz maradt meg. A falu épületállagának 33,6%-a kiváltképpen értékes, gondos megőrzésre méltó.

A következő, húszoldalas fejezet a *Séta a faluban* a kötet gerincét képezi. Ez a tulajdonképpeni falukalauz. Itt találhatóak a piacsor - és utcanevek, s a telkenkénti számozásnak megfelelően az épületekkel kapcsolatos tudnivalók. A tájékozódást segíti egy „településrajz”, de legalább a Piac tér telekkönyvi térképét érdemes lett volna ideiktatni. Az unitárius erődtemplomtól és a melléje épített iskolától – amelyben Brassai és Kriza János is tanult – kiindulva járhatjuk be az egész falut. A templom kapcsán szó esik a torockói varrottások két fő típusáról. Minden soron, minden utcában akad egy-két figyelemre méltó épület. Vagy külalakjával, szép fekvésével tűnik ki, vagy a benne lakók tették emlékezetessé, vagy pedig valamilyen szerepet játszott a falu életében. Volt itt posta és patika, épült község háza és művelődési ház, több kocsmá és üzlet. A 292. számot viselő legnagyobb, emeletes ház ma üres, a Székely-féle házra emléktáblát tehetnének, hogy ott szállt meg Dóczy né Berde Amál és Vass Albert, amikor torockói képeit festette. A 202. számú brassais vendégházon már van az adakozó Tobiásék nevét megörökítő tábla. Megtudjuk, hogy századunk elején még öt vízimalma volt a falunak, mára csak egy működik. Van viszont egy újabbkeletű fűrészmalom. A falu házában működő múzeum mellett két népművészeti magángyűjtemény is megtekinthető. A szerző gondosan utánajár az utcanevek eredetének, értelmének. A tereken található mosómedencét például vajornak hívják, ami a német Weiher (tavacska) szóból származik. Egy külön fejezet a Birgejt veszi számba. Ennek neve is német eredetű (Berg = hegy), a hegyoldalba ékelt temetőt jelöli. A XVII. században kialakult sírkertnél Vincze Zoltán kézíratos munkájából idéz a szerző. Különleges itt a temetkezés: kőbe vájt családi kriptablangokba helyezték a koporsókat. Megismerkedhetünk a Zsakó, a Borbély, a Sebes család felirataival, kiemelkedő, itt nyugvó képviselőivel. A leghíresebb torockói tanító, Sebes/s/ Pál kapcsán kis iskolatörténetet is kapunk.

Egy, a kettes számjegy torockói szerepével foglalkozó rövid ötlet-játék után *A mindennapok és az ünnepek Torockón* cím alatt közli a kötet a grafikonokkal is szemléltetett demográfiai, gazdasági, valamint néprajzi adatokat. 1876-ban éltek a legtöbben, 1810-en Torockón, a legnagyobb népességsökkenés az 1940-es bécsi döntés után áll be: az 1940-es 1140 főről 784-re fogy a lakosság. Azóta 700-750 körül állandósult a falu népessége. A baj az, hogy napjainkra a felnőtt lakosság több mint fele nyugdíjas. A múlt század végéig a torockóiak főleg a vasérc kitermeléséből és feldolgozásából éltek. A kezdetleges módszerekkel végzett – hagyományörző – bányászat lassan ráfizetéses lett, s így a bányákat rendre bezárták. Minthogy a mezőgazdaság és az állattenyésztés nem biztosíthatta a megélhetést, a torockói férfiak századunkban jórészt ingázó alkalmi munkásokká váltak. Ez rendre felbontotta a hagyományos közösségi életmódot is. A kötet napjainkban, a kollektív gazdaság felbomlását (1991) követő évekig elemzi a falu helyzetét. Bemutatja a vásári szokásokat. Az ünnepek felsorolásával csak a konfirmációt emeli ki, itt még élnek a régi hagyományok, s ez az egyetlen alkalom, amikor megte-

kinthető a népviselet. A nem egyházi ünnepek közül a farsangtemetésnek van hagyománya Torockón. Ennek lefolyását Kun Kriza Ilona tanulmánya segítségével rajzolja meg a szerző.

Három művelődéstörténeti fejezet színezi a könyvet: *Akik nevével Torockón találkozunk; Akik festették...; Akik írtak róla....* Érzékeltetik, hogy Torockónak milyen jelentős a múltja, megragadó a környezete, nagy fiaival pedig az egész magyarságot szolgálja. A múlt és a művészet iránt fogékony szerző a csúcspokra figyelt. Brassai külön alfejezetet kapott. Nyilván, két-három oldalon csak pár érdekességet lehet elmesélni a százéves életútról. A dátumokra azonban vigyázni kell. Brassai születési éve vitatott. Leginkább az 1797 és az 1800 elfogadott. Helyes a 82. oldalon az 1979-es év használata, de a kronológiában is (15. l.) ezt kellett volna feltüntetni. A torockószentgyörgyi emléktáblát nem egy évvel Brassai halála után állították, hanem mindössze egy hónappal, 1897. július 18-án. Amint az a közölt fénykép feliratán is látható. A Gergely István-féle Brassai-portrét meg 1997-ben a Brassai-hét keretében, május 25-én leplezték le. Végül Brassai nem 1875-ben, hanem az egyetem megnyitásakor, 1872-ben lett egyetemi tanár. A másik alfejezet Kriza Jánosról, a népköltészeti gyűjtőről szól, akinek nevét 1996 óta a Művelődési Ház viseli. Tobiás Károly mint a brassais vendégház mecénása és névadója illeszkedik ide. A festők közül Vass Albert és Dóczyiné Berde Amál mint a táj szerelmesei feltétlenül megérdemlik a méltatást. Mindkettőjüknek emlékkiállítás is rendezett Hantzné Lám Irén.

Nehezebb értékelni az *Akik írtak róla...* című sűrített összefoglalót. Itt a szerző már nem ad életpályákat, hanem pár szavas kommentárral kísérve felsorolja az írókat és azokat a műveiket, amelyek Torockóra vonatkoznak. Orbán Baláztól Beke Györgyig vagy tíz szerző is foglalkozott a helység múltjával, jelenével, néprajzával. Különösen emelte Torockó hírét a három népszerű regény: Jókai Mór: *Egy az isten*; Gyallay Domokos: *Vaskenyéren*; Ignác Rózsa: *Torockói gyász művei*. Az összefoglalóból is ki lehetett volna legalább két nevet emelni. Borbély István (1886-1932) Torockó legnagyobb szülőtte. Vasműves családból származott. Az irodalomtudományok doktora, a kolozsvári Unitárius Kollégium magyar-német szakos tanára, három éven át igazgatója, majd teológiai tanár volt. Számos irodalomtörténeti munkája mellett két torockói tárgyú kötete is megjelent: *Torockó története 1848-49-ben*; *A régi Torockó*. Nevét emlékezetessé kéne tenni Torockón is! Gyallay Domokos (1880-1970) történelem-latin szakos tanár pályája elején, 1905-1918 között Tordán tanított, s ekkor ismerkedett meg Torockó múltjával. 1909-ben megjelentette – még Pap Domokos néven – a *Torda és környéke* című turistakalauzt, melynek IV. fejezete *Torockó és környéke* bemutatására vállalkozik. Tizenhét oldalon hat alfejezetben három fényképmelléklettel szól a faluról és közvetlen vidékéről. Sikerére jellemző, hogy 1913-ban második kiadására is sor kerül. A torockói téma jó évtizeddel később érlelődik regénnyé; a két világháború közötti korszak egyik legnépszerűbb magyar

történelmi regénye a *Vaskenyéren* (1925). A többi szerző esetében Torockó csak egy a feldolgozott témák közül.

Három rövidebb fejezet dicséretére válik a földrajzszakos szerzőnek. Szakterületére kalauzol el közérthető módon. Megismerhetjük a környező hegyek közzétípusait, s azt, hogy milyen kövekből építkeztek a torockóiak. A források, patakok feltérképezése, vízhozamainak jelölése a mellékelt térképpel együtt jó terepismeretre vall. A fák, virágok, gyógynövények, vadállatok számbavétele még a helybélieknek is hasznára szolgálhat.

A *Turistautakon* című fejezet Torockó környékére vezet el, szorosok, tetők, várromok szolgáltatják az úticélt. A nyolc túrajavaslatához több útvonalat is leír a szerző. A *Hasznos tudnivalók* közt apró kis adatokat kapunk az autótutakról, távolsági közlekedésről, szálláslehetőségekről, látnivalókról.

A kötet egyes fejezeteit versek, versidézetek illusztrálják. Gyulai Pál, Áprily Lajos, Reményik Sándor, László Marcella, Egyed Emese találó sorai hangulatot keltenek, összekötik a múltat a mával. Paskucz László illusztrációi és a fehér-fekete, valamint a színes felvételek most szemléltetnek, gyönyörködtetnek, de pár év múlva dokumentum-értékűek lesznek.

Hantz Lám Irén e könyvével szolgálatot teljesített. Ahogy évtizedeken át katedráról hirdette a tudást, úgy most egy könyv lapjain osztja meg ismereteit egy falu és látogatói, de lényegében minden magyar olvasó közösségével. Bárcsak minél több hasonló útikalauzt írnának.

Dr. GAAL GYÖRGY

Vallomások az anyanyelvről. Gyűjtötte Péterfy Mihály. Kiegészítette Lázár Oszkár ny. egyetemi tanár. Szerkesztette: Sztranyiczki Mihály. Gondozta: Tar Károly. A kötet megjelenését a Svédországi Magyarok Országos Szövetsége Anyanyelvünk Alapítványa és a Magyarok Világszövetsége támogatta. Gloria Kiadó. Kolozsvár, 1999. 96 old.

A *Vallomások az anyanyelvről* című idézetgyűjteményt bárki összeállíthatta volna, hisz – Illyés Gyulával szólva – „Alig van ország, ahol, mint nálunk, annyi szépíró műveiből lehetne külön könyvet vagy könyvecskét összeállítani ilyen címmel: *Anyanyelvemről.*” Csakhogy „magától” – a méhecske virágról-virágra szálló, szorgos gyűjtőmunkájára emlékeztető tevékenység nélkül – sohasem kerülne az olvasó kezébe egy ilyen, nálunk feltétlenül hézagpótlónak számító gyűjtemény, amely 237 (ebből 183 magyar és 54 nem magyar anyanyelvű) szerző gondolataiból kínál ízelítőt. (Hozzá hasonlítható gyűjtemény, tudomásom szerint, talán csak a Hernádi Sándor és Grétsy László által összeállított – igaz, jóval vaskosabb – *Nyelvédesanyánk* című kötet, amelyet húsz éve adtak ki Budapesten.)

A kötet összeállítója a szerzők sokaságát vonultatja fel. Az ókoriaktól kezdve egészen a kortársakig felsorakoztatott szerzők, természetesen különböző súllyal szerepelnek a gyűjteményben. Vannak, akik egyetlen, halhatatlannak bizonyuló gondolatot megfogalmazó mondattal kerültek a kötetbe; mások mennyiségileg is központi helyet foglalnak el benne, hisz költői vagy szépírói tevékenységük mellett – mintegy „mellékesen” – igencsak szívükön viselték nemzetünk és anyanyelvünk elválaszthatatlannak hitt sorsát, mint Kosztolányi Dezső, Németh László, Illyés Gyula vagy Sütő András. Végtére is – Bessenyei Györgyöt parafrázálva –: Minden nemzet – és minden ember – a maga nyelvéről ismertetik meg leginkább. Hogy neveznék az olyan nemzetet (és az olyan egyént), melynek (akinek) anyanyelve nem volna? Sehogya...

Hisszük, hogy aki ez idézetgyűjtemény szebbnél szebb gondolatait olvasza, arra szinte észrevétlenül is átragad valami a szerzőket – anyanyelvük iránt – betöltő szeretetből, csodálatból, rajongásból és felelősségből. Ez a reánk hagyományozott míves gond, szeretet és felelősség ugyanis változatlanul időszerű marad. Ezért is ajánljuk ezt a kötetet minden magyarnak; különösen azoknak, akiknek „munkaeszközük” az írott vagy beszélt nyelv, beleértve természetesen azokat is, akik – Sütő Andrással szólva – „a szavak miniszterei” (lelkészek és teológiai hallgatók!) Mindazoknak tehát, akik értik és felelősséggel vállalják is a költő intelmét: „Nem elég magyar anyanyelvűnek születnünk, tanulnunk kell magyarul a sírig.”

(Összevont számunk Esmék-gondolatok anyagát e kötetből válogatjuk!)

(koko)

Veress Károly: *Kisebbségi problémák*. Komp-Press kiadó 2000.

A szerző előszavában „kisebbségfilozófiai esszék”-nek nevezi írásait. A kisebbségi helyzet felméréséhez nem elegendő pusztán a szaktudományos – szociológiai, politológiai, antropológiai stb. – vizsgálódás, szükség van egy állandó kérdező attitűdre is, amellyel a dolgok, jelenségek lényegére, mögöttességére kérdez rá a megfigyelő. A filozófiai megalapozású kötet olyan, rendkívül aktuális kérdésekre keresi a választ, mint demokrácia és kisebbségi lét viszonya, az identitás kialakulása, sőt számba veszi legutóbbi egyetemvitáink tanulságait is. A kötet pontos, letisztult fogalmi nyelve lehetőséget biztosít a higgadt, szélsőségektől mentes elemzésre.

A kisebbségi lét – mondja Veress Károly – viszonylét: „nincsenek csak kisebbségben élő emberi lények oly módon, ahogy léteznek csak hímnemű vagy nőnemű emberi lények, vagy ahogyan létezhetnek csak a Nílus völgyében formálódó kultúrák vagy csak a földművelésből megélő emberi közösségek.” A kisebbségi lét csak a másokhoz, a többséghez való viszony révén

sajátos, egyszerre szubjektív és objektív léthelyzet, amely leginkább paradoxokon keresztül ragadható meg. Ezeket a paradoxokat vizsgálja részletesen Veress Károly a Komp-Press kiadó Ariadné sorozatában megjelent esszékötetében.

(–)

ESZMÉK – GONDOLATOK

Magától értetődővé, közvéleménnyé kell tennünk azt a magától értetődő gondolatot, hogy egyáltalán nem mehet értelmiségi számba az, aki anyanyelvén nem tudja magát hibátlanul kifejezni. (Szabédi László)

Egy mesterségére, üzleti hírnevére valamit is tartó iparos szerszáma tisztán csillogva veri vissza a napfényt, amikor a mester használni akarja; hogyne kellene tehát ragyognia a tisztaságtól annak a nyelvnek, amelyet mindennapi beszédünkben vagy írói foglalkozásunk közben drága eszközként magunk használunk! (Szabó T. Attila)

Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazából: jellemkérdés. (Illyés Gyula)

Az ún. magas kultúra sem pótolja a viselkedéskultúrát. Hányadán is állunk ezzel a kultúrával: erről sokat elárul beszéd közben az ember. A kultúrált ember minden esetben udvariasan beszél. Beszéljünk helyesen, szépen. Ha nem megy, meg kell tanulnunk. Műveltségünk ezzel kezdődik.

(Tar Károly)

A nyelvhez való viszonyunk olyan, mint a gyermekeinkhez való viszonyunk. Érte is küzdünk, vele is küzdünk – és mégis elfogultan szeretjük. (Sinkó Zoltán)

A tudományos felfogás szerint nincs semmiféle rangkülönbség a nyelvek között. Minden nyelv a természet, az emberi lélek csodálatos műve... Nem hirdetjük, hogy a mienk a legszebb, a legkülönb... Édesanyánkról se mondjuk, hogy ő a legszebb asszony az asszonyok között. Nem mérjük sem a szépségversenyek győzteseihez, sem a mozicsillagokhoz. Ez illetlenség volna és ízléstelenség.

Csak azt mondhatjuk róla, hogy ő az egyetlen, hogy ő az édesanyánk, s azért szeretjük. (Kosztolányi Dezső)

Az anyanyelv nem pusztán az emberek közötti érintkezés eszköze, jelentősége nemcsak gyakorlati, hanem hagyományaink közvetítője, egyéniségünk, gondolkodásunk, lelkiségünk hordozója s egyben tükörképe is.

(Szabó Ilona)

Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él, bármi sínylődve is sokszor – mint erről